

RITA TŪTLYTĖ

Jonas Mekas: „pasaulio, kuriuo galėčiau džiaugtis“, apologija

Anotacija: Straipsnyje aptariama Jono Meko ankstyvojo laikotarpio rašytinė kūryba – novelės, po šešiasdešimties metų publikuotos rinkinyje *Žmogus prie lyjančio lango* (2010), bei dienoraščiai. Bandoma apmąstyti šiuos tekstus kaip Meko kūrybinių ir pasaulėvokinių principų formavimosi „vietą“; nustatyti jų svarbą visos jo rašytinės kūrybos požiūriu.

Straipsnio problematikos lauką sudaro rinkinio kultūrinių kontekstų ir literatūriškumo tyrimas, gretinant juos su dienoraščio įrašais. Analizuojamas ankstyvosios Meko kūrybos literatūrinis, filosofinis pagrindas (XX a. pradžioje madinga gyvenimo filosofija, dzenas bei XX a. vidurio literatūrinis egzistencializmas), keliamas klausimas, kiek stipriai jis išsiskiria ir kokį pėdsaką palieka Meko pasaulėjautoje.

Tyrimui paranki lyginamoji analizė bei kultūrinė istorinė perspektyva. Idėjos, išsiskleidusios prozos knygoje, tikrinamos Meko poezijos teksta, dienoraščio įrašais, interviu. Meko kūryba – individuali ir savita – auga iš visai kartai svarbių pagrindų, todėl atkreipiamas dėmesys ir į bendrus kartos literatūrinius motyvus bei teksto strategijas.

Daroma išvada, kad Mekas literatūrinės tradicijas imliai ir kūrybiškai įtraukė į rašymo procesą, bet netrukus paviršutinį stilizavimą atmetė ir tekstiškai nutolo. Kita vertus, akivaizdu, kad būtent literatūrinės tradicijos suformavo kūrėjo pasaulėjautos branduolį ir asmens laikysenas, lėmė Meko tapatybės formavimąsi, jo meninį ir gyvenimiškąjį amplua.

Raktažodžiai: Jonas Mekas, literatūrinė tradicija, gyvenimo filosofija, literatūrinis egzistencializmas, literatūrinis maištas, amplua.

Tyrimo kryptis

Jonas Mekas lietuvių kultūroje pažįstamas kaip rašytojas ir filmininkas, JAV – kaip vienas iš menininkų, turėjusių įtakos Amerikos ir pasaulio meno raidai. Kūrėjas pristatomas kaip maištininkas prieš hollywoodinius filmus, dokumentinio kino pradininkas, tradiciškai siejamas su avangardiniais pokariniaisiais jaunimo

judėjimais JAV, su *Fluxus*, su Johno Lenonno idėjine aplinka. Pokalbių, interviu su Meku ar jo laiškų išspausdino Stasys Goštautas, rašytojas ir kino režisierius Vytautas V. Landsbergis, su grupe jaunų filmininkų stažavęsis pas Meką Niujorke, Arūnas Kulikauskas, Antanas Naujokaitis. Meko filmai kelia interesą, apie juos rašoma. Vilniuje Mekų meno centre taip pat vyrauja menotyrinė linija – saugoti ir pristatyti Meko – filmininko ir akcijų dalyvio – medžiagą. Yra bandymų Meko filmų poetiką lyginti su poezija (literatūrologas Saulius Žukas atliko eksperimentinį Meko poezijos ir filmų poetikos bei retorikos tyrimą)¹. Meko kultūrinę veiklą DP stovyklose tiria, jo avangardines nuostatas, modernizmą akcentuoja Dalia Kuiziniene, Ramutis Karmalavičius. Literatūrologai Rimvydas Šilbajoris, Vytautas Kubilius svarbiausiu Meko kūriniumi laiko *Semeniškių idiles*, sukaupusias jutiminį gimtojo krašto įspūdį, ir autorių iš dalies sieja su žeminiškais. Netikėtą literatūros erdvėje dienoraščių knygą *Žmogus be vietos. Nervuoti dienoraščiai* yra aptarę Rimantas Glinskis, Vygantas Šiukčius. Įvairiašakė Meko kūryba ir atitinkami tyrinėjimai kiek skaido bendrą kūrėjo paveikslą. Anot Sigitto Parulskio, Mekas vis dar neatrastas².

Neseniai „Baltų lankų“ leidykla išleido ankstyvųjų Meko novelių knygą *Žmogus prie lyjančio lango*, sudarytą iš Vokietijos DP stovyklose ir Amerikoje rašytų tekstų. Greta jautriai fiksuojamos pokario situacijos novelėse, ypač rašytose Vokietijos DP stovyklose, gausu atpažįstamų literatūriškumo ženklų. Mekas akivaizdžiai seka literatūros ir filosofijos klasikais – Friedrichu Nietzsche ir Raineriu Maria Rilke, Rytų išminties tektais.

Šio straipsnio tikslas – pažvelgti į Meko kūrybą iki šiol netyrinėtu aspektu, t. y. ankstyvoje rašytinėje kūryboje, ypač novelių rinkinyje bei dienoraščio įrašuose, atsekti filosofines, literatūrinės atramas, nustatyti jų svarbą ir kintantį santykį su jomis ir šiuo požiūriu išryškinti rašytojo pasaulėjautos branduolį. Tikslinga išsiaiškinti, ar novelių literatūriškumas yra paviršutinė stilizacija ir laikina mada, ar ši stilizacija įsitvirtina autoriaus sąmonėje kartu su minties turiniais ir formuoja pasaulėvoką. Tyrimu ryškinami aspektai: 1) patirties įrašymas į literatūrinės formas ir jų atmetimas; 2) santykis su gyvenimo filosofija. Tam pasitelkiama kultūros istorijos tyrimo perspektyva, leidžianti matyti Meko kūrybos kontekstus, kintančią kultūrinę terpę ir rašytojo santykį su ja. Instrumentiškai

1 Saulius Žukas, „Jono Meko filmų ir poezijos analizė“, *Baltos lankos*, Nr. 10, 1998, p.121–140.

2 Sigitas Parulskis, „Mekas dar neatrastas“, *Lietuvos aidas*, 1992 12 22.

svarbi lyginamoji tekstų analizė: gretinami dienoraščio įrašai, novelės (kai kurios iš jų primena dienoraštiškas impresijas, dalis jų kilusios iš dienoraščio ar varijuojama dienoraštyje užrašytus motyvus) bei vėlyvosios poezijos tekstai.

Kūrybinės biografijos štrichas

XX a. Europos filosofinė mintis aktualino žmogaus, jo gyvybės ir gyvenimo prasmės klausimus. Gyvenimo filosofija, reiškusi XIX a. pabaigoje, įėmusi ir eksplikavusi Rytų išmintį, XX a. pradžioje išsiskleidusi meninėje mąstysenoje, yra ir gyva literatūrinio egzistencializmo dalis. Lietuvių kultūrinėje spaudoje, ypač 1937–1940 m. *Židinyje* (*Į laisvę* 1941–1942), ima rodytis su šių filosofijų lauku susiję straipsniai³. Minėtų idėjų lauke auga jaunoji kūrėjų karta, pradėjusi reikštis nacių okupacijos metu. Gyvenimo filosofijos ir egzistencializmo idėjas Vilniaus ir Kauno universitetų studentams populiarina Juozas Girnius, angažuotai perpasakojantis Martino Heideggerio mintis; Antanas Maceina veda seminarą apie Rainerio Maria Rilke's poeziją; *Kūrybos* bei *Varpų* žurnaluose spausdinami Rilke's, Friedricho Hölderlino poezijos vertimai. Filosofinės idėjos sklinda skaitančioje, *Židinio* bei kitų intelektualių žurnalų augintoje visuomenės dalyje toli už universiteto sienų, formuoja atsakingą individo laikyseną. Gyvenimo mąstymo filosofiniai pagrindai tampa jaunosios kartos intelektualinio pasiruošimo kūrybai sąlyga. Kartos dėmesys telkiasi ties Friedricho Nietzsche's, Arturo Schopenhauerio, Fiodoro Dostojevskio keliamo žmogaus problematika.

Mekas nuo studentų rato yra atokiai (Biržuose, Panevėžyje redaktorauja, dalyvauja teatro bei antinacinėje veikloje), tačiau neabejotinai veikiamas bendros intelektualinės atmosferos. Minėtų idėjų cirkuliacijos lauką kaip tam tikrą vidinį poreikį ugdytis Mekas jaučia ir Lietuvoje, ir iš jos iškeliaęs. Vokietijoje, dirbdamas belaisvių stovykloje, tarnaudamas vokiečių valstiečiams, DP stovyklose

3 Ignas Skrupskelis, „Tarp jubiliejų ir pavojų“, *Židinys*, 1939, Nr. 1, p. 3–12; Pranas Mantvydas, „Legenda apie Didįjį Inkvizitorių“, *Židinys*, 1939, Nr. 11, p. 489–495; Stasys Yla, „Žmogaus buities krizė“, *Židinys*, 1939, Nr. 12, p. 612–620; Juozas Girnius, „Egzistencialinė filosofija ir ateities filosofavimo rūpesčiai“, *Židinys*, 1936, Nr. 5–6, p. 645–670; Juozas Girnius, „Žmogiškoji kančios prasmė“, *Židinys*, 1940, Nr. 2, p. 160–175; Idem, „Idealizmas – gyvybės versmė“, *Į laisvę*, 1941, Nr. 47; Idem, „Dabarties mąstymo herojinė nauotaika“, *Į laisvę*, 1941, Nr. 231; Idem, „Poezija ir filosofija“, *Į laisvę*, 1942, Nr. 279.

daug laiko skiria knygoms („Skaitau Goethe, Lesingą, Hegelį, Nietzsche, Hölderliną, Spenglerį“, 1945 birželio 9)⁴, į dienoraštį rašo skaitytų tekstų parafrazes („Tu nori žinoti, koks Dievo veidas? Žiūrėk į šituos sienojus ant kiemo, šitas lentas. Žiūrėk į šituos mėšlinus ratus prie daržinės durų. Žiūrėk į šituos agrastų krūmelius. Laukai, ežios grioviai, upės. Prakaito lašai, bičių užimas, karklų vytelių žalumas. Tai Dievo, mano Dievo veidas.“ (1945 rugsėjis, D, 87), svajonia iš šiaurės Vokietijos nusigauti į Šveicariją ir studijuoti literatūrą ar filosofiją (D, 46); savarankiškai bando gilintis į budizmą (D, 84), aplanko seną generolą Daukantą, kuris jam pusę dienos pasakoja apie indų *vedas* (D, 62). 1945 m. rudenį stoja į teologijos-filosofijos fakultetą Tübingeno universitete, vaikšto po filosofijos knygynus, o 1946 m. birželį įstoja į Mainzo universiteto filosofijos fakultetą. DP stovyklose susibūrus bendraminčių grupei (Jonas Mekas, Adolfas Mekas, Vytautas Leonas Adamkevičius, Algirdas Landsbergis, Vladas Šaltmiras) prasideda intensyvus literatūrinis gyvenimas. Beveik vienu metu Mekas rašo dienoraštį, prozos impresijas, pasakas, *Semeniškių idiles*, redaguoja DP stovyklos laikraštį, lanko kino filmus, leidžia literatūrinį almanachą *Žvilgsniai*.

Vaikiškas smalsumas, pasaulio pažinimo avantiūra bei gyvenimo improvizacija vedžioja Meką ir jo brolių po Vokietijos miestelius (Flensburgą, Hamburgą, Würtsburgą, Wiesbadeną, Tübingeną, Heidelbergą, Kasselį, Schwabisch-Gmündą), DP stovyklas. 1944 m. iš belaisvių stovyklos jie ruošiasi pabėgti į Švediją, o vėliau, DP stovyklų gyventojams pajudėjus į svečias šalis, planuoja važiuoti į Izraelį, Egiptą, Kanadą, Australiją, kol atsitiktinumas nuveda į JAV. Pagal konsulo raštą turėję vykti į Čikagą pasiduoda nuotykiui ir nusprendžia likti Niujorke. Dienoraštyje Mekas įrašo repliką: „Dabar aš, pavyzdžiui, esu nomadas. [...]. Nomadas yra avantiūristas“ (D, 389–390). Nemoka suktis buityje: nuolat trūksta pinigų, už rašomąją mašinėlę perka duonos kepalą, kilogramą miltų; ir atvirkščiai, Heidelberge prisiperka knygų tiek, kad vos paneša, po kiek laiko kraustydamiesi į kitą stovyklą jas tiesiog palieka. Pabėgėlių oficialiosios valdžios požiūriu abu atrodo keistuoliai; karinė policija prie vartų patikrinusi jų kuprines ir lagaminus neranda jokių kitų daiktų, tik knygas, „numoja ranka kaip į pakvaišėlius ir sako: eikit“ (D, 81). Abu jaučiasi kitokie nei DP pabėgėlių minia, beveik atstumti arba patys atsiskyrę puoselėja kultūrinio darbo pretenzijas.

4 Jonas Mekas, *Žmogus be vietos. Nervuoti dienoraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 56. Toliau cituojant iš dienoraščio nurodoma santrumpa D ir puslapio numeris.

Mekas turi savarankišką, dažnai nesutampantį su daugumos nuomone požiūrį apie demokratiją, visuomenės veikėjus, ideologijas, maištauja prieš tvarką Europoje („Aš prieinu prie spintos, paimu paskutinį gabalą duonos ir pradėdu valgyti. [...]. Ji nedegina mano delno, ir mano sąžinė neprikaišinėja ją valgant. Keturių Didžiųjų kaltė, kad aš čia dabar, kad ne namuos. Tai jūs ir rūpinkitės mano duona, kas man?“, D, 97). Ryškėja Meko-maištininko, keistuolio, kultūrinio avantiūristo, nepritampančio prie DP kasdienių reikalų, amplua.

Opozicija DP stovyklos masėms Mekui yra jo mažoji kūrybinė bendruomenė, mėgstanti nuotykius, eksperimentus, avantiūras. Tam tikrą bendrą avantiūrą rodo ir faktas, kad į Mainzo universiteto filosofijos fakultetą *in corpore* įstoja bendraminčiai: broliai Jonas ir Adolfas Mekai, Algirdas Landsbergis, Vladas Šaltmiras (D, 99). Mekas klauso paskaitų apie Jacques'ą Maritainę, Albert'ą Camus, Luigi Pirandello, Fiodorą Dostojevskį, dženą, budizmą (Butschkaus paskaitas apie budizmą lanko net keletą semestrų, Kasselyje klauso budisto Tao Chu paskaitas, kuri palieka įspūdį, D, 169). Gali būti, kad panašios lektūros inspiruotas rašo bičiuliui Vladui tokį pasveikinimą:

Teeinie gyvenimas. Ir jis visados eina gerai.

Ir kol medus lūpose – nekartink.

Nes medus ir garsvyčios turi savo laiką.

Ir laikas visados eina gerai. (D, 103)

Bet rimtai filosofijos nestudijuoja, – labiau pasikliauja bendru įspūdžiu. Perkėlus stovyklą iš Wiesbadeno į Kasselį, važinėti į Mainzo universitetą darosi keblu; kartkartėmis važiuoja, tačiau į mokymąsi žiūri blaviai ir skeptiškai. Universitetinėmis studijomis nesižavi, netgi, kaip ir dauguma gyvenimo filosofų, maištauja prieš sisteminę filosofiją. („Mano kelias yra kitas, ir man universiteto nereikia. [...]. Mano universitetas yra žmonės, šitos gatvelės, šitas vyno restoranėlis, kur, va, sėdžiu ir rašau. Tokią baisią antipatiją jaučiu visiems šitiems mūrams, visoms toms banalioms salėms. Bet neturiu valios visai nuo jų pabėgti“, D, 108). Filosofui Juozui Girniui skirtame „laiške“ (kuriis iš tiesų yra tik dienoraščio įrašas) Mekas išsako kilusias abejones:

Nemanyčiau, kad mokslas, kad ir filosofijos mokslas, galėtų teikti išmintį. Žmogus gimdamas viską atsineša, ir toliau yra tik išsiryškkinimo – kaip fotografijoje – eiga. [...]

Gyvenimas yra daug laisvesnis, negu filosofai mato, ir žmonija gal pasimoko daugiau iš tų „literatūrinių“ filosofų negu iš filosofinių filosofų. [...] Kristus ir Sokratas mokė savo gyvenimais. Iš visų lietuvių filosofų Vydūnas gal arčiausiai priėjo prie to. (D, 208–209)

Kaip tikras gyvenimo filosofas Mekas maištauja ir prieš loginį pažinimą („A, visas pažinimas yra jummyse... Ne tas pažinimas, apie kurį jūs kalbate – informacija, informacija! – ne tas. Sustokit, atsikvėpkit ir nusipurtykit ideologijų, mokyklų dulkes. Įsiklausykit į verdančią gyvybę, pulsą, širdies tvykčiojimą“, D, 110), atvira širdimi gręžiasi į jį dominančią Rytų išmintį („Leiskite kalbėti tuštumai – ji matuoja mūsų gilumą“, D, 131). Perkeltas į kitą DP stovyklą pastebi joje daug partinių vadų ir intelektualų ir replikuoja: „va, kur papuolėm, jau nubaudė mus, ar ką“ D, 290).

Priešinantis nuobodžioms paskaitoms sąmonėje spontaniškai kyla namų prisiminimai („Many eina visai kas kita, apie ką jis nei galvojo, nei kalbėjo. Jis neturi savy bepročio! Kaip jis drįsta kalbėti apie Pirandello! Ir aš einu universiteto koridoriais apsvaigusia galva, kvailom akim pro studentus ir profesorius. Aš galvoju, kaip ta liepa prie mūsų šulinio greit užaugo, labai greit. Ar aš einu iš galvos? Pirandello, Pirandello... A, vakarais kačiukai gražiai belsdavo joje, užlėkdami liemenim aukštyn“, D, 109).

Jaunosios kartos dėmesio gyvenimo filosofijai ar egzistencinei filosofijai kontekstas galbūt lemia Meko interesą filosofijos studijoms, bet rimto santykio su dalyku nenulemia. Mekas turi vidinį barometrą, nujautimą, ko reikia saviugdai ir kas atkrenta.

Maištas prieš oficialiąją ideologiją

Ankstyvose Meko novelėse rasime daug pokario Europos žmogaus autentiškos patirties: klajonių po Vokietijos miestelius fiksavimo, „kito pasaulio“ stebėjimo, sveiko pasaulio percepcijų, intensyvaus galvojimo apie žmogaus prigimtį, egzistencinio nerimo. Autentišku reagavimu pasižymi novelė „Europa, 1945“, rašyta kaip nuotraukos komentaras. Novelėje apmąstoma fotografijoje užfiksuota akimirka: išlaisvintas koncentracijos lagerio kalinys iškeltomis rankomis kažką šaukia. Mekas svarsto, ką galėjo jausti išlaisvintas kalinys, ir nuotrauką interpretuoja ne pokario Europai būdingu ideologiniu – sugriautos ir sveikstančios

Europos – pagrindu, o *gyvenimo filosofijos* pagrindu. Pasakotojui atrodo, kad išlaisvintas žmogus šaukia ne iš laimės, – jis šaukia iš nevilties, supratęs, kad gyvenimo horizontas atsiveria tada, kai jo belaukiant ir vos rusenant gyvybei buvo išnaudotos visos gyvybinės jėgos. Paradoksas, kad laisvas gyvenimas „dovanojamas“ tam, kuriam apskritai gyvenimo nebėra likę, – likusi tik inercija. Tokia iš pirmo žvilgsnio paradoksali interpretacija turi giliuosius gyvenimo, gyvybės šaltinių filosofinius pagrindus. Nugalėtojų tiražuojamą koncentracijos kalinių išlaisvinimo nuotrauką, turinčią paradinio humanizmo, Mekas perskaito iš vidujinės gyvenimo šaltinių perspektyvos. Mintimi, kad tik pats žmogus gali suprasti savo gyvenimą, vertinti patirtį, Mekas primena Søreną Kierkegaardą.

Tačiau ne kareiviams tai žinoti, ir ne fotografui, kuris pagavo savo fotoaparatu jo vieną išraišką, kuris įamžino jo šauksmą ant filmo – ne, niekam to nežinoti, niekam, nepraėjus to savo gyvenimo kaina – nei kokie planai, nei svajonės griuvo tą momentą, niekam nežinoti, nešaukus užnėrus beprasmybėje rankas, veidu į dangų – ne, nežinoti, kokia yra gyvenimo kaina, ne, nežinoti, prakeikė jis ar atleido.⁵

Suniokotos gyvybės ir jos galimybių gyventi neatitikimo siaubas nuotraukoje priešinamas oficialiajai ideologijai. Šią Meko laikyseną matome kaip savitą maištą prieš nugalėtojų ideologizuotą optimizmą pamirštant žmogaus gyvenimo esmę. Tokią opozicinę laikyseną rodo ir kiti, į šį rinkinį nepatekę dienoraščio įrašai / kūriniai, kaip angažuotos laikysenos pavyzdys užfiksuoti straipsnyje „Aš, Amerika ir Lietuva“, publikuotame kolektyviniame rinkinyje *Metmenų laisvieji svarstymai*⁶.

Literatūrinio egzistencializmo ir absurdo atšvaitai

Negalėdamas sutikti su pigiu ideologiniu optimizmu Mekas gręžiasi į gyvenimo absurdo pagavą. Ji, kaip ir minėtoje novelėje, formuluojama eilėraštyje „Paskutinės dvylika sekundžių“ („Paryžiuje, Londone, Maskvoje, New Yorke, / Tokyo /

5 Jonas Mekas, *Žmogus prie lyjančio lango*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 86–87. Toliau cituojant iš šios knygos tekste nurodoma santrumpa Ž ir puslapio numeris.

6 Idem, „Aš, Amerika ir Lietuva“, in: *Metmenų laisvieji svarstymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 329–338.

rankos staiga sustings ore, / sugniaužę vyno stiklus, / akys, / staiga išvydę beprasmingumą savo / tikslų, / savo gyvenimų, / savo ieškojimų, / savo kovų.“⁷), taip pat ir kituose tekstuose. Šie tekstai turi sąsają su pokario literatūrinio egzistencializmo ir absurdo literatūros klausimais apie gyvenimo prasmę / beprasmybę. Mekas *istorijos triuškinamųjų* (Vytauto Kavolio sąvoka) pasaulėjautą išreiškia literatūriniais kodais, kurie yra teksto paviršiuje, lengvai atpažįstami. Egzistencinė jausena išsakoma pasikartojančiais motyvais: stovima ant tilto, prie lyjančio lango, stebima upės tėkmė, lietus; klausomasi balsų. Stovintysis yra ties riba, tam tikroje pasirinkimo situacijoje. Ji nėra tik emigranto susitikimo su svetima kultūra patirtis, – riba išgyvenama susilietimo su gyvu gyvenimu požiūriu: karo išvargintas pasakotojas – panašiai kaip tasai nuotraukoje matytas kalinys – nori įkvėpti laisvės oro, prisiliesti prie gyvenimo visais jutimais, įsilieti į gyvybės tėkmę, atspėti gyvenimo paslaptį.

Gyvenimo pilnybės ir visumos refleksija

Gyvenimo absurdas, išreikštas keliose novelėse, netampa Meko pasaulėjautos dalimi. Šis literatūrinis lukštas nuo jo tekstų greitai nukrenta. Meką labiau domina ne istorinio pasaulio griūtis ar žmogaus gyvenimo absurdas, o priešingi dalykai. Kūriniuose matyti apsisprendimas džiaugtis gyvenimu, gyvybės jėga:

Po tiek daug mėnesių, po mirties,
 žiūrėjom mes į sodų atkalnes, medžius,
 prisiglaudusias prie šlaito vilas,
 [...]
 Žiūrėk, – kalbėjo brolis, – kaip žali
 laukai, kaip medžiai, kaip žali akiračiai! –
 ir kopėme, aukštyn, aukštyn į sodų viršų,
 ir ėjome laukais,
 tartum pakvaišę, gerdami laukinių rožių kvapą,
 sodų pavėsį.

Čia vėl buvo gyvybė, kiekvienoje
 obels šakoj, atkalnių vynuogynuose.⁸

7 Idem, *Dienų raštai*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 162–167.

8 Idem, *Semeniškių idilės. Reminiscencijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 76–77.

Gyvybės pilnatvės įspūdžius ypač saugo atmintis. Musė (impresijoje „Musė“) – didžiojo pasaulio sąrangai ir paskiro žmogaus gyvenimui nereikšminga, niekinga smulkmė – vangiai prazvimbusi, prikelia pasakotojui tirštą jutimišką ano laiko vasaros vidudienio prisiminimą, kuriame telpa pilnutinės būties išgyvenimas („Sėdi ir jauti visą tylumą, visą vidudienį. Atrodo, kad pats esi vidudienis ir šilima“, Ž, 40).

Paraboliškoje novelėje „Antras gimimas“ vaizduojama, kaip jaunas žmogus Adomas, dziaugęsis svetimo pasaulio pažinimu, staiga užklumpamas juslinių prisiminimų. Nuo cementinio šaligatvio žengtelėjęs į šoną padais užčiuopia žemę („Jam net rodės, kad jis jaučia ją srūvant iki pat paviršiaus, iki rankų pirštų, iki širdies, ir gal ji tikrai sruvo jin“, Ž, 49); prie cementinio tvenkinio užsimerkęs atgaivina savuosius upės Rovėjos srovės jautimus: savo kūną vandenyje, ajerų ir vandens atplukdytą tolimų sodybų kvapą, skalbėjų daineles ir žuvautojų šukavimus. Atgimusios joslės leidžia Adomui suvokti savo santykį su gyvenamuoju pasauliu ir susivokti savojo tapsmo procese:

Visą laiką, visus tuos dvejus metus jis gyveno čia, tarp visų šitų daiktų, o jo pirštuose, jo klausoje, jo visuose pojūčiuose buvo anie vaikystės daiktai, anie ažuoliniai suolai, anie kieti stalai, durys, moliniai indai, ir anas laukų, oro ir duonos kvapas, – ir tik dabar jis tai pajuto, kaip tai stipriai ir nebeišplėšiamai jin įaugę, ir kaip viskas čia yra ne tas! Jis praėjo pro visus savo tėviškės daiktus kaip vaikas, niekur tyčia nesustodamas, nieko tyčia nepasiimdamas – ir šai čia jis staiga pajuto viską turįs kartu, visą aną kraštą, žmones su savim, viskas buvo jin įsigėrę ir staiga atsivėrė. (Ž, 51)

Nuo egzistencinio skausmo, absurdo fiksavimo atsitraukiama pajutus gyvenimą gaivinančias jėgas, kurias palaiko sveiko, nepažeisto pasaulio jutiminė atmintis.

Gyvenimo filosofija kaip literatūrinė tradicija

Manytina, kad Meko pasaulėjautos branduolys artimas ne literatūriniam egzistencializmui ir absurdo filosofijai, o gyvenimo filosofijai. Mekui rūpi, kas yra gyvybė kaip šopenhaueriškoji „akla valia“, nuolatinė tėkmė, „gyvybės polėkis“ ir kas ji yra konkrečiam individui kaip užduotis, kaip ją įforminti sociume. Šis pasaulėvokos sandas novelėse turi akivaizdų literatūriškumo pamušalą. Pažvelkime į vieną fragmentą:

Staiga mane apėmė neapsakoma ramybė.

Aš žiūrėjau į kalnus. Minkšti, platus debesys ramiai ėjo per jų viršūnes, pamažu ir neskubėdami.

[...]

Laukinių bičių medaus kvepėjimas ir tirštas rožių kvapas pripildė orą.

Ko tu blaškais? Kur tu nori pabėgti nuo savęs? Eikš pas mane. Aš turiu balzamo tavo žaizdoms ir dainų tavo pralinksminimui.

Tai aš pradėjau bėgti išilgai lauko, ir bėgau tol, kol parkritau, ir gulėjau vynuogyno vidury, veidu į dangų. (Ž, 11)

Ištraukoje atpažintume ne tik autentišką džiaugsmą ištrūkus iš karo siaubo, laimės pojūtį Bavarijos laukuose, bet ir XX a. pradžios literatūrinius kontekstus. Vienas jų – Georgo Traklio poezijos vaizdinys⁹: karo sukrėstas, sužeistas žmogus, gulintis erškėčių krūme veidu į dangų. Meko vaizduojama situacija panaši, bet ir kitokia – vynuogyno vidury veidu į dangų guli ne vienišas kareivis, ne žmogaus kančią patirias Dievas, o iš griuvėsių išėjęs ir gyvybės džiaugsmą pajutęs žmogus. Laukinių bičių medumi kvepiantis oras, rožių kvapai kaip balzamas žaizdoms yra didžioji paguoda ir visų klausimų sprendinys; ir kartu – literatūrinis ornamentas, būdingas vokiečių jugendo stiliaus literatūrai.

Cituotame epizode atpažintume ir kitą svarbų literatūrinį kontekstą – Friedricho Nietzsche's kūrinį *Štai taip Zaratustra kalbėjo*, permažstantį Senąjį ir Naująjį Testamentus, laikomą Naujųjų laikų Biblija ir Antibiblija. Jo išspaudas novelėse ypač ryškūs: Mekas novelės konstruoja pagal *Zaratusros* modelį (novelė sudaroma iš kelių impresijų), perfrazuoja siužeto fragmentus, perima individo laikyseną: kreipiasi, kalbina, sako ištarmes, kelia tuos pačius neramius klausimus. Ypač ryški poetinių metaforų (nakties, sunerimusios širdies, beprotybės), įvaizdžių (vaikas, liūtas), sintaksinių konstrukcijų, kalbėjimo ritmo imitacija. Išsineriti iš absurdo bandoma parafrazuojant Nietzsche's pateiktą Senojo Testamento pasaulio sutvėrimo istoriją. Net ir vaikiškumo, naivumo matmuo, toks svarbus Meko kūrybai, čia imituojamas Nietzsche's stiliumi („Kodėl aš negaliu būti kaip vaikas?“, Ž, 10). Kuriamas atskiros, kitokios, „bepročio“ siluetas, iš kurio perspektyvos pateikiama harmoningo pasaulio galimybė („Ar nesukūrė Dievas pasau-

9 Eilėraštis „De profundis“; in: Georgas Traklis, *Eilėraščiai*, vertė Sigitas Geda, Vilnius: Vaga, 1985, p. 5–6.

lio, kuriuo galėčiau džiaugtis, kodėl jį norite man atimti?“, Ž, 7). Iš Nietzsche's vaizdinijos Mekas perima prasmines sąsajas: vaikas, anot Arūno Mickevičiaus, Nietzsche's kūryboje siejamas su galia (aš galiu), su nepaliaujama savikūra, liūtas – su laisvės trokštančiu žmogumi (aš noriu)¹⁰. Meko novelėse pasakotojo tapatinimasi su vaiku ir su Europos griuvėsiuose į svetimos aplinkos, plėšrios minios buities narvą uždarytu liūtu matome kaip paradigminį.

Rašytojas varijuoja nyčiška opozicija *minia* ir *aš*, ja išsako nevienareikšmį įspūdį, kilusį stebint pabėgėlių mases, skausmingą ir netikėtą savivokos procesą. Novelėje „Beprotybės daina“ pasakotojas kalba apie protingųjų ir apsimitančiųjų tokiais pasaulį, kuriame jis pats nenori būti, – renkasi naiviųjų, „bepročių“, idealistų laikysenas. Pasirinkta vienišulio ir atokaus individualisto pozicija turi ir grįžtamąjį minties judesį – brandinama brolybės su visais idėja:

Aš išgyvenau su jumis metus ir šešis mėnesius ir aš pamačiau save.

O, aš ilgai vaikščiojau iškėlęs galvą.

O, aš ilgai juokiausi iš jūsų.

Apgaudinėjau save ir dėjau aukštesnis už jus.

Šiandieną gi einu aš su jumis, mieli draugai, mieli beprotnamio draugai.

Tas pats bepročio maišas ir ant mano pečių, kurį ant jūsų matydamas juokiausi. (Ž, 8)

Šios ištarmės bei daugiaprasmės žmogaus-žvėries metaforos – tai tolimos Nietzsche's minties apie prieštarinę žmogaus prigimtį ir Europos kultūros žlugimą parafrazės. Dienoraštyje jos intensyvios, prisodrintos kovos už būvį realijų ir, aišku, tų pačių literatūrinių kontekstų. *Aš* ir *minios* skirties / bendrumo jausmas, pradžioje reikštas literatūriškais formomis, Meko kūryboje lieka gyvas ir svarbus ir skleidžiasi kaip telkiąs bendraminčių bičiulių ratą ir harmonizuoja būtį. Kaip gyvenimą ir kultūrą gelbstinti jėga iškeliamą gyvybę. Ji turi bendrą ritmą su kosmosu („ir kaip lininis saulės spindulys, puoląs žemai slėnin – dainuoju aš, ir mano lūpos kvepia“, Ž, 18), jos formos (kūnas kaip įsultusi kekė, žvilgsniai, kuriuose dega gyvybė ir meilė, balsai; judesiai, pilni jėgų ir virpantys) ornamentuojamos pagal XX a. pradžios jugendo stiliaus literatūros kūrinius. Sekant Nietzsche's *Zaratustra* išsakomas troškulys patirti-išgyventi: sielą ir kūną,

10 Arūnas Mickevičius, „Ką norėjo pasakyti Friedricho Nietzsche's Zaratustra?“, in: Friedrich Nietzsche, *Štai taip Zaratustra kalbėjo*, Vilnius: Alma littera, 2002, p. 42–43.

Dievą ir velnią, kvailumą ir išmintį, tuštumą ir pilnatį, chaosą ir jį suvaldančią kūrybos jėgą, apoloniškumą ir dionisiškumą („yra linijos ir žodžiai, audinys, sapno ir muzikos – sielos alsavimas“, Ž, 20).

Pokariu atgimstančios Europos situacija modeliuojama pagal *Zaratustros* bailiųjų ir drąsiųjų antinomiją. Tai drąsiųjų širdys „dainuodamos pasitinka nakties šlamėjimą ir gieda lig aušrų. Ir jos savo plakimo pripildo rytą ir kuria dieną“ (Ž, 34). Karališkos dvasios, pasitikįs pasauliu ir trokštąs gyventi žmogus – Nietzsche’s antžmogio, didžiųjų siekių žmogaus paralelė – yra karo metų jaunosios kartos saviugdų projekcija. Žmogaus didumui, stiprumui reikšti naudojamas iš Nietzsche’s pasiskolintas kalnų viršūnių motyvas. Nietzsche’s parafraze laikytina ir Broniaus Krivicko eilėraštis proza „Mes esame kalnai“¹¹, ir Vytauto Mačernio „Vizijų“ idėja apie stiprią, išdidžią gentį, einančią link didžiųjų aukštumų, ir Meko novelės individo laikysena („Mano rankos yra kaip karaliaus; mostai – kaip besidriekia, išdidūs, ramūs debesys./ Mano šuolis aukščiau negu kalnai, negu viršūnės, kuriose užuovėja ledai ir pūgos randa“, Ž, 18). Visos kartos iš Nietzsche’s perimta gyvenimo–žaismo idėja Meko pasaulėvokai ir laikysenai yra esminė. Novelėse gyvenimo–žaidimo literatūrinis motyvas grakščiai stilizuojamas:

Žaidžiu – mano gyvenimas yra toks. Man linksma pažaisti, mano žodžių netikrinkite. Eikškit, palikit laiką ir rimumą – rimitieji nejudrūs žaidime, žaidžiantys nežiūri laiko. [...] Ne viskas turi tikslą. Yra gyvenimų kaip lelijos. Mes sakom: bitės gėles apdulkina, tačiau jos žaidžia. [...]. Nieko nėra pastovaus – kaip mūsų širdys – ir viskas, kas tariam stovi ant tvirto pagrindo, yra tiek tikra, kiek mėnulis šuliny. Ir viskas plaukia ir siūbuoja visatoje, kaip japonų nameliai. (Ž, 20–21)

Nietzsche’s mintis, Rytų išmintį Mekas parafrazuoja itin asmenybiškai, gyvai, įaugina savin ir šiuo požiūriu toli prašoka XX a. pradžios Juozapo Albino Herbačiausko bandymus imituoti Nietzsche’s *Zaratustrą*. Mekas prisiima pačią laikyseną – pasiduoti gyvenimo tėkmei, žaisti ir „nežiūrėti laiko“ – t. y. kisti, gerbti tai, kas yra *čia ir dabar*.

Kitas literatūrinis klodas, glaudžiai susipynęs su Nietzsche’s kūryba ir gyvenimo filosofija, – Rainerio Maria Rilke’s poezija, kurią Mekas daug kartų skaitė, buvo susipažinęs su jo poetinio pasaulio fenomenologiniais pagrindais, pats die-

11 *Broniaus Krivicko raštai*, Vilnius: Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 65.

noraščiuose panašiai mąstė apie namų daiktus. Iš populiariųjų Rilke's eilėraščių Me-
kas perima pagrindinius vaizdinius: šokio, žvėries žvilgsnio iš narvo, jo žingsnių
ritmo. Galėtume manyti, kad ir Meko novelės „Vilkas“ literatūrinis provaizdis yra
Rilke's pantera (eil. „Pantera“). Rilke's eilėraštyje žmogus ir žvėris susiję daugia-
prasmiais ryšiais, vienas kitą stebį pro virbus, ir todėl nebeaišku, kuris yra laisvas,
o kuris „kalėjime“. Čia svarbi akių, matymo, žvilgsnio poetika, žingsnių ritmas.

Ji iš akių paleido viską – virpa
Nuvarginusi žvilgsnį vien tvora.
Lyg tūkstančiai jų – virbas veja virbą,
Ir už virbų pasaulio jai nėra.

Sukimas elastingais žingsniais kantrų
Mažiausią ratą savo gaivale –
Kaip šokis koks jėgos aplinkui centrą,
Kur stovi didelė kurčia valia.¹²

Rilke panteros žingsnių ritmą metaforizuoja kaip gyvybės neramią jėgą. Meko
vilkas kitoks – jis uždarytas narve, priverstas šokti pagal minios šūksnius iki mirties:

Ir jis šoko, ir staugimas aplinkui vis augo ir ūžė ir ūžė, kaip didžiulė ruja jie visi ūžė,
jis neturėjo dabar kito pasirinkimo. Kas yra jie, kas jie, kas aš, kas yra vilkas, kas aš,
kas yra vilkas, kas yra jie, kur yra vilkas, kur yra vilko pradžia, kur vilkas prasideda,
kur vilkas pasibaigia – kur yra aš, kur esu jie? (Ž, 90)

Minia šaukia, kaukia ir staugia kaip didžiulė vilkų gauja, o mušamas ir mirš-
tąs vilkas jaučiasi laisvas savo dvasia. Susieję anksčiau aptartus dalykus ir šį vilko
„šokio“ motyvą, matytume tą patį laisvo, sveiko, nepažeisto gyvenimo, nepa-
žeistos gyvasties troškimą, formuluojamą Rilke's vaizdinių lauke.

Ritmas ir judesys, gyvenimo filosofų aiškintas kaip gyvybės reikšimosi bū-
das, Meko kūryboje tampa poetiniu motyvu ir stiliaus dominante. Novelėje
„Spalva ir judesys“ atpažįstame ne tik Nietzsche's kūrybos, bet ir Rilke's eilėraščio

12 Rainer Maria Rilke, *Poezija / Gedichte*, vertė Jonas Juškaitis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjun-
gos leidykla, 1996, p.167.

„Šokėja“ įtaigą. Meko novelės stebintysis ne tik fiksuoja šokėjos judesius, jos suknioms plazdėjimą ir šokančių kojų ritmą, bet mato visos gamtos „plazdėjimą“, bendrą gyvybės ritmą („Aš mačiau lašus, šokančius ežero paviršiuje; lelijas, į dangų besistiepiančias, iškėlusias vėjyje rankas. / O vandens lašuose šoko saulės spindulėlis, laimingas ir žaidžiantis. Tai visa buvo paslėpta šokėjos žingsny“, Ž, 24). Gyvybės judesį ir grožį reiškiančias šokio, rožių žiedų, vyno metaforas Mekas naudoja kaip kultūrinę tradiciją¹³.

Mekas, kaip dauguma jo kartos kūrėjų (Krivickas, Mačernis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Henrikas Nagys), seka XX a. Europos kultūrą maitinusiais ir atnaujiniusiais šaltiniais. Ankstyvuojų kartos kūrybos laiku Nietzsche's, Rilke's tekstai yra Europos civilizacijos ir humanizmo griuvėsiuose paguodą teikiančios inspiracijos. Ir – literatūrinė mada.

Nuo gyvenimo filosofijos prie gyvenimo

Nejučia, bet labiau tikėtina, kad sąmoningai, Mekas nuo šios literatūrinės mados tolsta: meta filosofijos studijas Mainzo universitete, kurios perdėm netinka jo natūrai, ir ieško autentiško kelio. Dienoraštyje daug mąsto apie savo ieškojimus: „Sako: Nepamesk kelio dėl takelio.../ A, žiūrint kur kas eina [...]. Mano gyvenimas nėra važiavimas į tikslą. Tie žolynėliai daug daugiau man rūpi, tie papievėliai, kur takeliai nuveda“ (D, 245). Apie tai, kad jo gyvenimas jį veda pats, mąsto Henri Bergsono „elan vital“ ar Arturo Schopenhauerio „aklos valios“ plotmėje: „Tikslas? Ar obuolys augdamas turi tikslą? Jis yra, *es ist so*. Gyvenimo tikslas? Obuolio tikslas? Jokio. Yra tik impulsinis taškas, kaip obuoliui yra impulsinis taškas pradėti augti, kažkur giliai, diege, sėkliukyje [...]" (D, 249).

Nuo 1949 m., kai nebegauna pinigų sumokėti už studijas, o pabėgėliai ima svarstyti tolesnės emigracijos kelius, Meko dienoraštyje mažėja filosofinių refleksijų, vis didesnę vietą užima DP realiųjų fiksavimas. Meninės tikrovės žmogus lieka konkretus konkrečios buities dalyvis ir stebėtojas. Toks apsisprendimas tampa novelės „Žmogus prie lyjančio lango“, rašytos 1950 m. JAV, branduoliu:

13 Plg. Rainer Maria Rilke, *Sakmė apie korneto Kristupo Rilke's meilę ir mirtį*, iš vokiečių kalbos vertė Henrikas Nagys, Vilnius: Baltos lankos, 1997.

Knygos, penkiolika metų. Hm. O, kiek daug reikėjo – kas tikėtų! – kad po viso jaunystės neramumo vėl galėtum ramiai žiūrėti į žmones ir daugiau nieko nenorėti. Nieko nebenorėti taisyti, nieko keisti – tik gyventi. Gyventi. Kiekvieną minutę iki jos pačios gilumos išjausti. Ar ne keista – kiek daug metų reikėjo, kad vėl galėtum grįžti į pradžią, į išeities tašką. (Ž, 77)

Taip, taip. Gera žiūrėti į šiuos žmones, į lietu, į gatvę. Gera žiūrėt ir jaust, kaip gyvenimas teka pro šalį, ir priimt viską be jokios atrankos, viską. Ir pačiam visame tame paskęsti, ištirpti, susilieti. A, alchemikų auksas... Jokios sau reikšmės nebeskirti, didesnės už šiuos šlapius pomidorus, šituos vienas kito akyse užsižiūrėjusius jaunuolius. Kaip tai gera. (Ž, 82)

Meko gyvenimo apologija – dayvauti būtyje be teorinių spekuliacijų, ją stebėti ir fiksuoti. Išvykęs iš Europos jis nusimeta ne tik karo / pokario Europos slogutį, bet ir literatūrinės madas. Ryžtingas posūkis įvyksta Niujorke. Dienoraštyje rašytojas ir filmininkas kalba apie asmenybės lūžį, įvykusį JAV, apie naują savęs atradimą („man viskas yra taip gyva, nieko nėra formulėse, viskas yra gyvenimas, ką aš turiu vis iš naujo vėl liesti ir ragauti, siela ir akimis. Pasaulis pilnas netikėtumų ir nuotykių [...] Aš esu atvira knyga, kurioje leidžiuosi rašyti visiškame atsipalaidavime – kiekvienam lauko įspūdžiui, nuotakai – kaip vaikas – pirmą kartą –“ (D, 409).

Svarbu pamatyti, kaip *žaidimo* idėja įsišaknija Meko laikysenoje. Amerikoje jis tarsi gimsta dar kartą – smalsiai stebi aplinką, pasiduoda avantiūroms (apsivilkęs „piemenėlio suknele“ stovi scenoje), meninėms ir socialinėms akcijoms (*Fluxus*, bitnikai, jaunimo judėjimai). Žaidimą ima suvokti kaip gyvenimo būdą, padedantį „ūkininko vaikui“ išbūti civilizacijoje (ar ne todėl jį patraukia Jurgio Mačiūno improvizacijos?).

Vis dėlto svarbu suvokti, kad Meko pasaulėjautos dominantės, giluminė laikysena susiformuoja pokario Vokietijoje jos kultūros pagrindu, ten jis išeina ir literatūrinės raiškos mokyklą. Aptartieji literatūriniai tekstai teikia pagrindus Meko gyvenimui ir kūrybai, grindžia pasidavimą tékmei ir gyvenimo šventimą. Nuo literatūrinių ir filosofinių pagrindų Mekas greitai nutolsta tekstiškai, bet intuityviai perima giliuosius pasaulėjautos sluoksnius. Jis atsisako stilizuoti, imituoti gyvenimo filosofus, bet priima jų plėtotą gyvenimo sampratą. Įvyksta panašus judesys, kaip ir aprašytasis novelėje „Antras gimimas“, kur pasakotojas ir veikėjas supranta, kad namų aplinkos nefiksavo sąmoningai, bet viską iš ten

pasiėmė; taip ir iš aptartų literatūrinio lauko dalykų Mekas nieko „tyčia nepasiima“ ir vis dėlto nešasi kartu. Autorius tarsi kartoja Thomo Manno *Budenbrokų* Tomo kelią – trumpai domėjęsis filosofija pamėgsta patį gyvenimą. Nyčiškoji pozicija – gyvenimas yra žaidimas, daina, malda, atnašavimas – iš tekstų perkeliama į gyvąją tikrovę. Mekas nebeįsipareigoja intelektualumui ir filosofinių koncepcijų rutuliojimui literatūriuose kūriniuose, lieka ištikimas gyvenimo filosofų diegtiems Rytų kultūros atšvaitams – t. y. pačiai gyvenimo idėjai. Jam svarbu patirti ir, anot Rilke's, švęsti gyvenimą: stebėti, įsibūti, mėgautis.

Atsiplėšęs nuo Vakarų modernistinių rašymų, absurdo refleksijų, gyvenimo filosofijos pamušalo, Mekas atsigręžia į dzeną, kurio refleksija sudarė nemažą gyvenimo filosofijos dalį, tad domėjimąsi dzenu, galime manyti, nulėmė ir filosofijos studijos. Su dzenu Meką suartina ir *Fluxus* judėjimas, ir hiapiavimas¹⁴. Gyvenimo filosofijos ir dzenbudizmo Vakarai nelaiko filosofija¹⁵. Jiems abiem svarbi *patirties* sąvoka. Algis Mickūnas teigia, kad patirtį galima interpretuoti „kaip gyvenimą, kuris yra priešprieša refleksijai ir mąstymui. Ši „išgyvenama“ sritis gali būti patirta tik tiesiogiai, atsisakant bet kokios analizės“¹⁶. Tokią laikyseną atpažįstame novelėje „Triptikas“ – žmogus stovi prie rasojančio lango ir pirštu braižo stiklą; pajutęs šios akimirkos reikšmę, bando akimirką įamžinti – išima langą, lietaus ir rankų judesio piešinius perkelia į popierių ir pamato buvusios gyvybės sustingdymą, sunaikinimą:

[...] mes turėjome popieriaus skiautę, išvedžiotą linijų spirale, mes turėjome anglinius, sudegusius linijų pėdsakus.

Langas gulėjo asloje ir mes stovėjome beviltiškai šypsodamiesi, skausmingai. Stebuklas buvo nuėjęs, stebuklas buvo ištirpęs. Gyvenimo elipsė buvo ištirpus. (Ž, 42)

14 Umberto Eco kiek nepatikliai žiūri į JAV 6-ajame dešimtmetyje plitusią dzeno madą. Išskiria dvi jos šakas: liberalųjį (*Beat*) ir kanoniškąjį. Jo nuomone, bitnikai dzeno filosofija grindžia savo anarchistinį individualumą, visuomenės sandaros kritiką. Čia jis mato bitnikų prasilenkimą su dzenu – „nė vienas iš hipsterių nerūpėjo tai, kad dzenas neatmeta paties socialumo – jis atsisako konformistiško socialumo ir teigia spontanišką socialumą“ (plg. Umberto Eco, *Atviras kūrinys: Forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje*, iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 217). Šiuo atžvilgiu Meko sąsajos su dzenu nesutampa su mada Amerikoje, – Mekui visada svarbus ne tik maištas, bet ir spontaniškasis socialumas (solidarumas su darbininkais, Lietuvos ūkininkais, eksperimentuojančiaisiais ir žaidžiančiaisiais).

15 Algis Mickūnas, *Per fenomenologiją į dzenbudizmą*, Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 20.

16 *Ibid.*, p. 18.

Mekas kuria gyvybės įstabumo ir akimirkos trumpalaikiškumo paraboles ir – neužrašomo gyvenimo paraboles. Jam nieko nėra svarbiau už patį gyvenimą kaip tėkmę, kaip judesį. Gyvenimo tėkmė yra paties gyvenimo šaltinis. Gyvenimo neįmanoma sustabdyti, įamžinti, užrašyti, – jį galima tik gyventi.

Gyvenimas – kūrybos paradigma

Meko poezijos rinkinyje *Dienų raštai* matyti, kaip išsiskiria jo ankstyvųjų kūrinių motyvai – stovėjimas ant tilto, prie lango ir tekančios upės ar lietaus stebėjimas. Šie abu motyvai sukaupia daug prasmės sluoksnių: stebėjimo poziciją, išsižiūrėjimą, išibuvimą, nežinojimą ir absoliutų tikrumą, ir – svarbiausia – nuolatinio srauto, tekančio nežinia iš kur ir į kur, nereflektuojamą, tik rodomą vaizdu idėją. Nereflektuojantis – smalsus, atviras, stebintis – žvilgsnis primena nepretenzingą, „vaikišką“ žvilgsnį. Jutimiškumas eilėse išlieka redukuotu variantu; Mekas suka link paprastumo stilistikos. Vėlyvojoje Meko knygoje *Žodžiai ir raidės*¹⁷ recenzentas Tautvydas Nemčinskas mato „paprastą, minimalų (tarsi savaiminį) ir kasdienišką (atsitiktinį?), netgi kiek buitiską būties išgyvenimų fiksavimą“¹⁸.

Kita vertus, paprastas gyvenimas Mekui būtinai turi stebuklo, šventumo matmenį. Ankstyvoje novelėje „Ieškojimas“ ši mintis sakoma literatūriškai – parafrazuojamas Nietzsche ir Rabindranatas Tagorė: „Jūs palikite čia mane vieną šiame žydinčiame sode, kad galėčiau žiūrėti į obelis, peteliškes, į debesis, nuostabųjį grožį ir harmoniją. Aš žiūrėsiu į juos tyliau, be jokių žodžių, maldų ir giesmių. Nes visas gyvenimas yra malda ir giesmė, visas pasaulis yra viena liaupsė“ (Ž, 27). Poezijoje ši paradigma taip pat ryški:

...

Aš stoviu šiuos namuos

Šventa yra bažnyčių tylą

Šventas purienų geltonumas

17 Jonas Mekas, *Žodžiai ir raidės*, Vilnius: Baltos lankos, 2007.

18 Tautvydas Nemčinskas, „Ir vis iš naujo... Apie Jono Meko knygą „Žodžiai ir raidės““, *Nemunas*, 2012, gruodžio 13–19, p. 8.

Šventos yra upės
Kregždės, ir visi vabalai
Ir kirmėlės kur ropoja
Šliaužia, skrenda

[...]
Įsiklausyk paukščių
kalbos, purienų
vėdrynų
verksmo

Ir eik laukais, dainuodamas
basas, plika galva
Taip kaip ėjo
Agenišchio
beprotis

Aš stoviu šiuos namuos.¹⁹

Sigitas Geda pastebi Meko sakralųjį santykį su pasauliu: „kai Mekas filmuoja, aiškiai matai sakralinį santykį kaip poezijoje – su žeme, su motina, su šuliniu. Jis meldžiasi, atsisveikina, medituoja. [...]. Kai susitikom, tai jis taip žiūrėjo žiūrėjo ir sako: ‚Žinai ką, giedam‘, bet jis gieda taip švelniai, kaip mūsų tėvai giedodavo, o aš jau rėkiu, žiūriu, kad jau barbaras esu.“²⁰

Yra dokumentinis kino fragmentas (ir jo aprašas), kur Mekas sėdi su draugais bare, geria vyną, ant taurės krašto pastebi musę ir ima apie ją postringauti, žaismingai improvizuoti gyvenimo filosofijos, asmens laikysenų, kultūrinių archetipų temomis:

O iš kur šita maža juoda muselė ant stiklo kraštelio?
Ach ko ji tokia jau maža maža?
Norėčiau jai padėt, bet negaliu įsijausti į jos psichologiją.

19 Jonas Mekas, *Dienų raštai*, p. 307–309.

20 Sigitas Geda, „Mekas dar neatrastas“, *Lietuvos aidas*, 1992 12 20.

Mes taip toli vienas nuo kito,
Kaip mes toli vienas nuo kito nuėjom,
Atleisk, juoda maža musele

Tai va. Nufilmavai ją? Nutarė iliustruoti. Pakartoti savo istoriją... Ar tu vis dar filmuoji, Vytai? Dabar aš turiu pasakyti, koks yra skirtumas tarp manęs ir šventojo Pranciškaus. Maždaug kas metai, kas šeši mėnesiai aš vis pasitikrinu, ar esu padaręs kokią nors pažangą gyvenimo progrose į šventuosius. Tai einu gatve į parką, ištiesiu ranką ir sakau: „Ei, paukščiuk, nutūpk ant mano rankos“. Ne, velniukai, netupia, ir tiek. Taigi, jokio progreso dar nepadariau. Bet štai pagaliau – va, jau musė eina prie manęs. [...] Geriau negu nieko. Matyt, aš jau pakeliui: arba į beprotnamį, arba į šventuosius.²¹

Žaidybiško, improvizacinio santykio su gyvenimu požiūriu minėtinas ir kitas dokumentinis kino fragmentas, kur Mekas užlipa ant dangoraižio stogo, sėdi prie stalo su vynu taure ir skaito poeziją – tarsi parodijuoja ir poeziją, ir filosofavimą, ir rimtumą²².

Šią dar studijų periodu suvoktą ir iki senatvės išlaikytą (dionisiškąją? dzeniškąją?) gyvenimo sampratą, absoliutų pasitikėjimą gyvybės judesiu ir slaptą – gaivališką ir sakralią – gyvenimo esmę Mekas išreiškia viename iš negausių interviu:

[...] nesuprantu, ką mano gyvenimas šitoj planetoj man reiškia. Galbūt nieko nereiškia. [...]. Aš žiūriu į savo gyvenimą ant žemės ir mąstau. [...] Viskas eina nuo Žemynės, Žemynėlės, mano motinos. Tai mano gaiva, gyvybė, gaja, gaya. Aklas einu per pasaulį, žemynės Žemynėlės vedamas, pasiduodamas ir pasitikėdamas jos valiai, jos planams, jos visuotiniam žinojimui [...]. Jei ką padariau, tai padariau ne iš savo noro ar valios, bet iš pamišusio, apsvaigusio, aklo dievų darbo.²³

Mekas raštu nekuria savarankiško poetinio pasaulio, tokio, kokį kuria, pavyzdžiui, Jonas Aistis, Henrikas Radauskas, kur raidė išties sukuria pasakišką šalį su savais dėsniais ir vaizdinija; jis pasirenka radikaliai kitą kelią – raštu fiksuoja

21 „Jonas Mekas: nesuprantu tų žmonių, kurie turi didelius planus“, [Vytautas V. Landsbergis], prieiga internete: <http://www.alfa.lt> (žiūrėta 2012 12 24)

22 Tarpdalykinės mokslinės konferencijos, skirtos rašytojo ir filminko Jono Meko 90 metų jubiliejui „Mano namai – kultūra“, metu Arūno Kulikausko rodyti filmai (2012, lapkričio 29, Kaunas, VDU Lietuvių išėivijos institutas).

23 „Jonas Mekas. Apie kiną, Žemynę, čiobrelius ir Ignaliną“ [Su Jonu Meku kalbasi Arūnas Kulikauskas], *Literatūra ir menas*, 1993 05 08.

asmenišką patirties fragmentus. Mekui svarbus ne „sukurtinis“ pasaulis, o *čia* ir *dabar* jo paties gyvenamasis pasaulis. Paskutiniai *Dienų raštų* tekstai primena poetinius dienoraščius, laiškus, užrašytus probėgšmiai, gyvenimo paraštėse:

[...] A, draugai, atleiskit, kad aš jums taip mažai daviau, kad mano įnašas yra tik šitie melancholiški žodžiai. Tikėjomės, ar sapnavom visai kita, bet išėjo viskas kitaip. Bet, draugai, aš vis dar einu, paledėjusiais keliais, aš vis dar einu, tikėdamasis, akiai – tikėdamas, kad mane veda, kad mane veda, kaip aklą, kažkas, į kažkur, su angelo lazda–.²⁴

Pasitikima gyvenimo srautu, šopenhaueriškoji „akla valia“ čia atpažįstama kaip giluminė gyvenimo pajauta (einu tikėdamas, kad mane veda kaip aklą kažkas), ryškūs akumo, nepažinumo, nuolatinės tėkmės motyvai. Jaustukas a (a, draugai) yra emocinis gestas – nieko nesureikšminti, priimti gyvenimą tekantį ir nykstantį. Vėlyvose Meko eilėse nėra gyvenimo daiktiškumo, jusliškumo, kaip būta *Semeniškių idilėse*, apskritai trūksta vakarietiško, skausmingų kūrinių, bet kažkaip „rytietiškai“ pro užrašytą justį neužrašomo / neužrašyto gyvenimo srautas ir jo sakralusis matmuo.

Meko filmai pagrįsti ta pačia samprata – autorius fiksuoja tekantį gyvenimą, filmuoja judesį, vyksmą ir niekur neieško prasmės. Ši Meko filmų savitumą tiksliai įvardija Geda: „Čia neapibrėžta estetika, filosofija, išskaidytas vaizdas, čia pristabdytas, čia pagreitintas pasaulis. Judėjimo amžinybė. Čiurlionis labai žavėtusi, jei būtų gyvas, kaip galima išjudinti kosmosą.“²⁵

Meko kūryboje ryškūs du dėmenys: pasitikėjimas gyvenimu, jo šventimas, buvimas jo tėkmėje; ir – atsakymas liestis prie jo skaudžiai. Iš estetiškos distancijos (per stiklą, ant tilto, pro kameros objektyvą) stebima, fiksuojama. Ryškėja

24 Jonas Mekas, *Dienų raštai*, p. 359–360.

25 Sigitas Geda, „Mekas dar neatrastas“.

intuityvi programa – nesiliesti prie gyvenimo bjaurasties, nenaršyti jo problematikos, nubraukti ateistinio egzistencializmo sandą ir absurda, o džiaugtis, būti kartu su draugais, bendrauti, solidarizuotis su mažu žmogumi, grožėtis ir jausti, kaip gyvenimas teka. Ne analizuoti gyvenimą, o leisti jam būti:

galų gale reikia įsisąmonint, žinot, kad — galų gale —
Niekas jau nėra taip svarbu, ir kad nieko jau niekada
Tikrai nepabaigsim, kad viskas tik yra, ar liks, pakeliui.²⁶

Meko brolis Adolfas orientavosi į Louiso de Funeso, prancūzų kino komedijų aktoriaus, amplua (šmaikštumas, vaidybos laisvė, turinti storą kultūrinį pamušalą ir aliuozijas). Kokį amplua mūsų tiriamu aspektu susikūrė Jonas Mekas? Jo maištas, avantiūra, improvizavimas gyvenime ir kūryboje yra kiek vaikiškas, naivus, „be-protiškas“. Kūrybos pradžioje turėjęs nyčišką kitokio, bepročio, norinčio džiaugtis pasauliu amplua, Mekas išlaiko vaiko ir, kaip pats sako, ekvilibristo laikyseną:

Einu prisilaikydamas

Ekvilibristo kortele,

Gyvenimo

Paskliautėmis.²⁷

Išvados

Ankstyvųjų Jono Meko novelių knyga *Žmogus prie lyjančio lango* galėtų būti raktas (ar vienas jų) į Meko kūrybą. Novelės rodo ne tik literatūrišką kūrybos pradžia, bet ir maištingą santykį su literatūrinėmis madomis – literatūriniu egzistencializmu, absurdo filosofijos idėjomis, gyvenimo filosofija ir jos autoriais Friedrichu Nietzsche ir Raineriu Maria Rilke. Akivaizdu, kad nuo paviršinių stilizacijų jis greitai ir ryžtingai nutolsta, tačiau išlaiko kūryboje gyvenimo

²⁶ Jonas Mekas, *Dienų raštai*, p. 374.

²⁷ *Ibid.*, p. 248.

filosofijos bei dzeno suformuotą pasaulėvokos branduolį: gyvenimo kaip nuolatinės tėkmės sampratą, gyvenimo paslapties ir gyvybės adoraciją, nuostabą ir pasitikėjimą akimirka.

Novelių knygos literatūrinis būvis išryškina, o dienoraščio tekstai patikimai patvirtina iki šiol kritikoje mažai stebėtų ir apmąstytų Meko literatūrinių atramų reikšmę jo pasaulėvokai. Savo meniniu pavidalu novelės pateikia nuorodas į naują Meko kūrybos perskaitymą. Novelių meninis audinys rodo, kad skaitomas ir kitais kanalais gaudomas mintis apie gyvenimą rašytojas permąsto, kad šis procesas yra ne teorinis, vyksta žinių gausėjimo lygmenyje, o praktinis, vyksta gyvenimo supratimo ir laikysenos jo atžvilgiu lygmenyje.

Paralelus novelių knygos ir dienoraščio įrašų skaitymas leido pamatyti Meko sutapimą su visai jo kartai bendrais ieškojimais – panašią filosofinę angažuotę, skaitomą lektūrą, panašius literatūrinius motyvus. Savo kartoje Mekas išsiskiria dėmesiu budizmui, dzenui.

Nevienareikšmis Meko santykis su filosofija: jis neseka jokia filosofine sistema, idėjų neplėtoja, pamažu susiklosto netgi kiek parodijinis jo santykis ir su filosofija, ir su rimtumu. Įmanu atpažinti Meką kaip *gyvenimo filosofą*, kuriam būdingas nesisaistymas su sistemine filosofija, maištas prieš akademiškumą, „žinojimą“, nuolatinis klausimų apie save ir savo gyvenimą kėlimas iš savosios partitės. Apskritai tyrimas parodė, kokiais būdais ir formomis lietuvių literatūroje pulsuoja gyvenimo filosofija.

Manytina, kad Meko orientavimasis į gyvenimo filosofijos ir Rytų išminties tekstus buvo svarbus ir formuojantis tam tikram jo amplua. Meko laikyseną lemia principas nieko „tyčia nepasiimti“ (t. y. sąmoningai), leisti laisvai fermentuotis patirtims. Mekas – ir maištininkas: maištavęs prieš minios diktatą, ideologijų grimasas, prieš absurdo idėjas literatūroje, stilizavęs gyvenimo filosofų mintis, o po to maištavęs prieš šias stilizacijas, dar vėliau ir prieš rašymą kaip meninės tikrovės kūrimą. Vis dėlto Mekui labiau rūpi ne maištas, o jautrus savasties ieškojimas gyvenimo tėkmėje, gyvenimo improvizacija, artistizmas, balansavimas tarp vakarietiško ir rytietiško žvilgsnio, tarp kūrybos ir gyvenimo registravimo tekstu bei vaizdu, tarp įvairių kultūrinių praktikų ir atsimitimo nuo jų. Galime sakyti, kad Mekas sukūrė kultūrinio ekvilibrismo amplua.

Jonas Mekas: Apologia for “a world in which I could rejoice”

Summary

In this article the author considers the stories and journals of Jonas Mekas' early period (1945–1955) as a “location” for the development of creative principles and an understanding of the world. Using comparative analysis and considering historical-cultural context, she analyzes the literary and philosophical foundations of Mekas' early works – the philosophy of life, which was popular in the early twentieth century; paraphrases of Friedrich Nietzsche's ideas and style; poetic motifs in Rilke; Zen; and the influence of mid-twentieth century literary existentialism – in other words, the cultural interests of the whole generation of younger war-time artists.

While Mekas creatively incorporates these cultural traditions into his writing process, he also textually distances himself from them quite quickly. After leaving Europe he throws off not only the war/post-war nightmare, but also Europe's literary fashions. On the other hand, it is clear that these very influences form the core of the artist's worldview and personal stances. Mekas rejects the painful aspects of existential philosophy and accepts the truths offered by philosophy of life – to give into the flow of life, to avoid according any one thing too much importance, to celebrate life. Mekas does not adhere to any philosophical system, and a parodic attitude to philosophy and seriousness gradually emerges. It is possible to see Mekas as an original *philosopher of life*. Mekas' attitude is determined by one basic principle – the free fermentation of experience. Mekas is unique for the way he improvises life, his artistry, and his balancing between a western and eastern gaze, between different cultural practices and their rejection. One could say that Mekas invented the *emploi* of cultural equilibrist.

Keywords: Jonas Mekas, literary tradition, philosophy of life, literary existentialism, literary revolt, *emploi*.
